

AMIR TEMURNING YETUK SARKARDA BO‘LIB SHAKLLANISHIDA HARBIY TAKTIK O‘YINLARNING O‘RNI

Ergashova Azizaxon Elmurod qizi

Guliston davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

Email:elmurodovna2003@gmail.com.

Annotatsiya: Amir Temurning shon-shuhrat qozonishining siri mohir sarkardaligi, odil va zukkolik bilan ish yuritishligi, donishmandligi bilan bir qatorda yoshlik paytidanoq kurash, chavandozlik, nayzabozlik, qalqonbozlik, tiyrandozlik, qilichbozlik, ov qilish ilmini mukammal egallaganligidir. Amir Temurning bolalikdanoq ko‘plab harbiy-amaliy tavsifga ega bo‘lgan xalq o‘yinlarini o‘ynaganidan dalolat beradi. Chunki bolalikda o‘ynalgan o‘yinlar, ularni hayotga, janglarga, uzoq safarlarga tayyorlashda o‘ziga xos maktab vazifasini o‘tagan.

Kalit so‘zlar: “Temur tuzuklari”, sarkardalik, chavandozlik, kurash, rosti-rusti, chillak, beshtosh, nishonga urish, ko‘pkari, Tib qonunlari, Chig‘atoy.

Kirish. O‘rta asrlar davrida Markaziy Osiyo xalqlarining jismoniy mashqlari va milliy o‘yinlari haqida ko‘plab ma’lumotlar yetib kelgan. “Filhol, Naqshband piringa ayon bo‘lib, ikkiyovini borib qo‘ltig‘idan olib, yer uzra ottilar. Amir yiqildimi deb gumon qilsa, Qilich Arslonni ko‘ksi uzra o‘lturibdur”. Amir Temur davrida Muhammad ibn Akiyl al-Xaymiy, Zeyn al-Yazdiy kabi shatranjchilar bo‘lib, ularning allomasi fiqhchi, hadischi olim Allouddin at-Tabriziy edi. U Zeyn al-Yazdiyga ortiqcha bir piyoda qo‘yar va undan g‘olib chiqar edi, ibn Akliyg esa bitta ot qo‘yib, uning ustiga minib olardi, ya’ni yengardi. Temur sharq-u g‘arb iqlimlarigacha borib yetdi. Uning jang-u jadalida ishtirok etgan har bir sulton yutqazib, har bir shoh jangda ham, shaxmat o‘yinida ham undan yengilib, mot bo‘ldi.

Adabiyotlar tahlili va metod: Milliy va harakatli o‘yinlari bo‘yicha juda ko‘plab yetakchi olimlar faoliyat yuritishgan, hamda o‘quv adabiyotlarni yaratishgan. Ulardan T.S.Usmonxodjaev, V.A.Fel, L.P.Fateeva, L.V.Volkov, F.Kerimov, N.Yusupov,

N.V.Lutkova, L.N.Mishina, S.S.Tajiboyev, M.A.Qurbonova, SH.X.Isroilov, A.A.Po‘latovlar shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov: “Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo‘lmaganidek, o‘z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo‘lmaydi”, - deb yangi tariximizga yo‘l ochib berdilar. O‘zbekiston xalqlari madaniyati tarixi turli manbalarda o‘z ifodasini topgan. Ularning mazmuni umumiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy madaniyat bilan bog‘liqdir. Qadimgi ajdodlar taraqqiyot jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanish bilan chambarchas bog‘lanib kelgan. Shunga asosan ajdodlarimizning jismoniy madaniyatini va uning rivojlanish tarixini turli ijtimoiy tuzumlar davridagi madaniyat, ma‘rifat, tarixiy voqealar, urf-odatlar, an‘analar bilan birgalikda o‘rganish lozim. Amir Temur hayoti va faoliyatiga mansub manbalar juda ko‘p. “Temur tuzuklari” ilk bor rus tiliga tarjima qilinib, (1894, 1934) Markaziy Osiyo xalqlariga ham yetib kelgan. U qayta nashr etilmaganligi uchun deyarlik sobiq Ittifoq davrida Amir Temur to‘g‘risida bironta ijobiy baho beruvchi kitob bo‘lmagan. Buyuk davlat arbobi Amir Temur o‘z saltanatini idora qilganligi va jahon xalqlariga Islom dini ma‘rifatini yoyish haqida amalga oshirgan faoliyatlarini “Temur tuzuklari” kitobida bayon qilib bergan.

Muhokama. Amir Temur dam olish vaqtlarini ov qilish, sahro va tog‘larga sayr qilish bilan o‘tkazgan. Bunday hollarda otda va piyoda tog‘larga chiqish, arqon, tayoqlardan foydalanish usullarini o‘ylab topgan. Jangchilarga dam olish bergan paytlarda ularni poyga, kurash, qilichlashish, ko‘pkari kabi mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishga da‘vat etgan. Shaharlardagi qal‘alarni egallashda narvon, arqondan osilib chiqish, tushish usullaridan keng usullaridan foydalanganlar. B.Ahmedov “Amir Temur” tarixiy romanida tog‘dagi yurish va janglar haqida shunday yozgan: “Hammayoq yaxmalak edi. Shuning uchun ba‘zilar arqon, narvon vositasida, arqoni yo‘qlar sirpanib daraga tushdilar. Hazrat Sohibqiron maxsus o‘zi uchun yasalgan bir yuz ellik gazlik cho‘p narvon yordamida daraga tushdi... ertasi kuni quyosh tig‘ urmasdan, yana bir tog‘ cho‘qqisiga ko‘tarildilar. Yana ikki kun shu tariqa kechdi». Daryolardan o‘tganda esa suzish, qayiqlarni boshqarish, tezkor va katta daryolardan kechib o‘tishda

havo to'ldirilgan meshlar yordamida keng joylardan suzib o'tish usullaridan foydalanganlar. Amir Temur jangovorlik faoliyatida manzilga to'g'ri yo'l topib borish, yo'lda quyosh, oy, yulduzlardan foydalanishni yaxshi bilgan. Amir Temur faoliyatida harbiy-jismoniy mashqlardan foydalanish eng ustuvor tadbirlardan biri bo'lgan.

Temurning shon-shuhrat qozonishining siri mohir sarkardaligi, odil va zukkolik bilan ish yuritishligi, donishmandligi bilan bir qatorda yoshlik paytidanoq kurash, chavandozlik, nayzabozlik, qalqonbozlik, tiyrandozlik, qilichbozlik, ov qilish ilmini mukammal egallaganligidir. Amir Temurning bolalikdanoq ko'plab harbiy-amaliy tavsifga ega bo'lgan xalq o'yinlarini o'ynaganidan dalolat beradi. Chunki bolalikda o'ynalgan o'yinlar, ularni hayotga, janglarga, uzoq safarlarga tayyorlashda o'ziga xos maktab vazifasini o'tagan.

“...Amir Temur o'n to'rt yoshga kelib erdi... Xon so'rdikim, turug' o'tliq kimdur?” Anda birov turib aytdi: “Bu To'rag'ay bahodir o'g'lidir. Amir Temur xonning nazarida yosh bola ko'rinub, buyurdikim: “To'rag'ay Bahodirni o'g'li jangga bormasun”. Anda Amir Temur o'q - yoyin olib, toblab yubordi. Otilib, ellik qadam yerga borib tushdi. Mirzo Sayfiddin anga taqlid qilib, ani o'rniga yuborilmadi. Andin keyin Sohibqiron dasturi Chig'atoy birla xonga kelib, tizin bukub, duo qildi. Aytdi: “Iltimos qilib sizdin xohlayurmen, davlat humoyunningizda ushbu qo'shin men birla talosh qilsalar”. Anda uch kun talosh qildilar. Barchalari aqalli aning qo'ldan yarog'in tortib ololmadilar. Bu jur'atni Sohibqironidan ko'rub, ba'zilari eshurun zo'r qildilar, kuchlari yetmadi, tortib ololmadilar.” deyiladi Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarida.

Nayzabozlik ham sof milliy sport turlariga kirganligini yuqorida ta'kidladik. Abu Ali ibn Sino nayzabozlikni, tez harakatlar, nayza uchi bilan sanchishni ravon va yengil mashqlar jumlasiga kiritgan. Nayzabozlik ot ustida bajariladigan mashq turi hisoblanadi. Amir Temur shiddatkor nayzaboz bo'lganligi Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” asarida shunday yozilgan: “Filhol, Qilich Arslon aslaha-yarog'larini tokinub, nayzasini qo'liga olib, Amir ham musallix bo'lub otlarga minub, ikki tarafdin shovqin solib, birdan nayzabozlik qilib, Amirga nayza soldi. Amir chap berib, nayza solib erdi, orqasidin yana soldi... Hozir bo'l, deb, Amir otin yoliga yopushti, nayza borib

toshga tegib, ikki korish botti, yana tortib olib, nayza soldi. Amir nayzani o‘tkazub, qilich soldi, esiga tegib bog‘idin uzildi...

Har bir elat, urug‘, millat o‘zining milliy, ma’naviy va madaniy merosini asrlar osha e’zozlab kelmoqda. Fikrimizning isboti sifatida xalqimizning qadimiy va navqiron milliy kurashi bunga misol bo‘la oladi. Kurash – bu pahlavon yigitlarining kuch sinashishi, yelkama-yelka turib ushlab, bo‘yin va belni qaytarib, har xil usullarni ishlatib, raqibining yelkasini yerga tekkizishdir. Milliy kurashimiz yoshlarni hayotga sog‘lom, baquvvat, jasur, epchil, kuchli, chidamli qilib tayyorlash va tarbiyalashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan.

Sohibqiron Amir Temur bahodir, jasur, qo‘rqmas, sheryurak pahlavon bo‘lgan. Ammo u jismoniy kamchiligi – oyog‘ining oqsoqligi va ikki barmog‘ining yo‘qligiga qaramay, raqiblari bilan yakkama-yakka olishuvlarga chiqavergan. “Temuroma”da Amir Temur va Qilich Arslon o‘rtasidagi kurash shunday bayon qilinadi: Amirni belidan tutib, ikkovlari yayovlik holda taloshka mukayyid bo‘ldilar. Lekin Amirni bir qo‘l-u, bir oyoqlari andak nokor erdi. Shundoq bo‘lsa ham, kech vaqtigacha talosh qiladilar, Amirni holi ziklikka olib, iltijoda bo‘ldilar. Bu baytni aytdilar:

Filhol, Naqshband pirimga ayon bo‘lib, ikkirovini borib qo‘ltig‘idan olib, yer uzra ottilar. Amir yiqildimi deb gumon qilsa, Qilich Arslonni ko‘ksi uzra o‘lturibdur.”

Temur Alouddinga: “Go‘yo men saltanat siyosatida yagona bo‘lganim kabi sen ham shaxmat olamida tengi yo‘qsan”, der edi. Yana bizlardan, “ya’ni men va mavlono Ali Shayxdan har qaysimiz o‘z san’atida karomatlarga ega bo‘lib, benazir kishilarmiz”, derdi. Shaxmat o‘yini mansublari ilmida Ali Shayxning o‘ziga xos sharhi bo‘lib, u bilan o‘yinda chuqur o‘ylanmasdan turib, uning fikri haddiga yetishga hech bir kimsa qodir emasdi. Bir vaqtning o‘zida u ikki raqib bilan g‘oyibona o‘ynar va hisobini olish natijasida o‘z tomonida qanday donalar borligini bilardi. U va Amir Temur katta shatranj o‘ynardilar.”

Natijalar. Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, Amir Temur buyuk jahongirliги bilan bir qatorda jismoniy salohiyatda benazir shaxs edi, u ta’kidlaganidek “o‘z qudratimni saqlash uchun men bir qo‘limga adolat shamini va ikkinchi qo‘limga beg‘arazlik shamini olib, bu ikki sham bilan umr bo‘yi yo‘limni yoritib yurdim”. U

tiyrandozlik, chavandozlik, nayzabozlik, qilichbozlik, merganlik, qo‘l jangi, oyoq jangi va ko‘pgina milliy sport turlarini egallagani uchun tinmay g‘alaba qozongan.

Harbiy yurishlardan oldin jangchilarning jismoniy tayyorgarligiga alohida e‘tibor berib, dushman qo‘l, oyoqlarini qayirib sindirish, oyoq bilan tepish, mushtlashish, oyoq-qo‘lini bir vaqtda ishlatish usullarini ko‘rsatib, sipohlarga namuna bo‘lgan. Shuningdek, maxsus tayoqlar, zanjirlar, gurzi-yu cho‘qmorlar yordamida zarba berish, pichoq sanchish, bolta urish mahorati ularga janggohlarda juda qo‘l kelgan.

Sohibqiron navkarlarining qanchalik jismoniy tayyorgarlikka ega ekanligini tarixiy manbalardan bilib olish mumkin. Sipohning yaroq-jabduqlari va anjom-jihozlar haqida, u: “Shunday buyruq berdimki, yurish vaqtida oddiy askarlardan har o‘n sakkiz kishi o‘zi bilan birga bir chodir olsin, har bir askar ikki yoy, bir kamon, bir sadoq o‘qdon, bir qilich, arra, bigiz, bir qop, juvoldiz, bolta, o‘nta igna va orqaga osiladigan charm xalta olsin. Bahodirlar har biri bitta oddiy temir sovut, dubulg‘a, bir qilich olsin”, deydi. Endi ushbu aslaha va anjom-jihozlarni manzildan manzilga ko‘tarib yurishning o‘zi sipohdan qanchalik kuch, matonat, jismoniy tayyorgarlik talab qiladi.

Sharofiddin Ali Yazdiyning qayd etishicha, Amir Temurning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri: davlat, mamlakat va fuqaroga g‘amxo‘rlik edi. Uning qoidasi – “rosti-rasti” edi. Haqiqat – sihat-salomatlik, haqiqat – tartib, haqiqat – adolat demakdir, deb tushuntirardi. U insonparvarlik va mardlikni Ollah ham, xalq ham ulug‘laydi, degan gapni ko‘p takrorlar edi.

Xulosa. O‘zbek xalq milliy harakatli o‘yinlarining maqsadi – yosh avlodni zabardast polvonlar va dovyurak ajdodlarimiz kabi tarbiyalash hamda ushbu xalq harakatli o‘yinlarini o‘zlashtirish tufayli ularni har tomonlama jismonan, ma‘nan va ruhan rivojlantirish barobarida O‘zbekiston tarixiga, madaniyatiga, an‘analarimizga qiziqish va hurmat hissini oshirishdan iboratdir. Milliy o‘yinlarimizdan: uch ming yillik tarixga yega “Kurash”, “Uloq Ko‘pkari”, “Chillak”, “Besh tosh”, “Nishonga urish” kabi milliy o‘yinlar bilan birgalikda yoshlarning jismoniy sifatlarini rivojlantiruvchi turli xildagi harakatli o‘yinlar ham hozirgi kunda barcha sport turlariga bolalarni qiziqtirishda dasturil amal bo‘lmoqda. Shuningdek, ushbu milliy va harakatli o‘yinlar sog‘lom

avlodni shakllanishida ular orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etishda katta yordam berib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. “Temurnoma” Salohiddin Toshkandiy. T.: Cho‘lpon. 1991-yil. 352 bet.
2. Ahmedov, Bo'riboy. "Amir Temur"- A.Qodiriy nomidagi xalq meosi nashriyoti. 1995-yil. 640 bet.
3. I. A.Karimov. “Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch” T.: Ma’naviyat. 2008-yil. 176-bet.
4. “Temur tuzuklari”. Fan va texnologiyalari nashriyoti. 2014-yil. 196-bet.
5. Sharofiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma”. Toshkent. 1996-yil.
6. Akbarjonovich M. A. MIGRATSIYA JARAYONINING TAHLILI VA MUAMMOLI JIHATLARI //IQRO. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 628-631.
7. Akbarjonovich M. A. MIGRATSIYANI KELITIRIB CHIQRUVCHI SABABLAR //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 24. – №. 2. – С. 32-34.
8. Ilhomjon o‘g‘li G. et al. RELATIONS CENTRAL ASIA AND AFGHANISTAN //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2024. – Т. 4. – №. 1. – С. 29-32.